

І. Й. Малий, д-р. екон. наук,
професор кафедри макроекономіки
та державного управління,
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ГЕНЕЗА ВИЗНАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ РОЛІ ПРАЦІ В РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

АНОТАЦІЯ. Проаналізовано еволюцію економічної думки щодо оцінки значимості праці в функціонуванні економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Теорія трудової вартості, ціна праці, вартість робочої сили, теорія граничної продуктивності, мінімальна заробітна плата, максимальна заробітна плата.

АННОТАЦИЯ. Проанализировано эволюцию экономической мысли относительно оценки труда в функционировании экономики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Теория трудовой стоимости, цена труда, стоимость рабочей силы, теория предельной производительности, минимальная заработная плата, максимальная заработная плата.

ANNOTATION. The evolution of economic was analyzed thought on the assessment of the functioning of labor in the economy.

KEYWORDS: The theory of labor value, the price of labor, cost of labor, the marginal productivity theory, the minimum wage, maximum wage

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується світовою кризою функціонування всієї економічної системи, в тому числі й кризою у сфері трудових відносин. Власне формування економіки як науки і як господарської системи зумовлено визначенням функціональної ролі праці в розвитку суспільства. З позицій єдності логічного та історичного проаналізуємо ціннісні судження та історію господарства щодо визначення функціональної ролі праці як специфічного феномену прогресу суспільства.

Хоча відома гіпотеза Ф. Енгельса про те, що праця створила людину, на сьогодні залишилась недоведеною, але для сучасного етапу трансформації людських цінностей набуває актуальності в контексті оцінювання генези оцінки ролі праці в розвитку суспільства, в тому числі й економіки. На ранніх етапах зародження капіталістичного підприємництва почали формуватись різні підходи до розуміння джерела багатства: меркантилісти вважали торгівлю, фізіократи — сільське господарство, представники класич-

ної політичної економії — працю. Якраз завдяки У. Петті, А. Сміту, Д. Рікардо, Дж. С. Міллю, К. Марксу та іншим ученим праця в історії цивілізації була визнана визначальним фактором розвитку економіки. Історія економічної думки свідчить, що вперше про продуктивну роль праці та про її товарну форму було обгрунтовано У. Петті. У всесвітньо відомих «Дослідженнях про природу і причини багатства народів» А. Сміт поглибив трактування ціни праці, розглядаючи «здібності вільних робітників до праці» як джерело багатства суспільства [1, с. 256]. На відміну від фізіократів, представники класичної політичної економії вперше в економічній науці шляхом емпіричного дослідження науково доказали, що праця є і джерелом багатства і мірилом вартості всіх товарів» [1, с. 31—32]. **Вчення про продуктивну силу праці виконало свою історичну місію по формуванню ідеологічних цінностей розвитку західно-європейської моделі капіталізму ХУІІ – ХІХ століть. Працьовитість, бережливість та ощадливість стали засадами не тільки можливого збагачення а й базовими інститутами організації ринкового господарства в європейських країнах Заходу.**

Теорія трудової вартості класиків політичної економії, що сформувала ідеологією розвитку економічної науки та капіталізму в Англії та інших країнах Європи в ХУІІІ—ХІХ століттях, висунула концепцію праці, як мірила вартості. Внутрішня суперечність цього постулату економічної науки в тому, що його неможливо відкинути, так як праця в найбільш абстрактному плані дійсно є джерелом і мірилом багатства, і в той же час працю не можна використати в такій же іпостасі для практичного виміру величини багатства. Визнання праці об'єктом купівлі-продажу вступає в суперечність з законом вартості, що й викликає окремі питання до парадигми трудової вартості. Відзначимо, що в умовах відкритості національної економіки та вільної міжкраїнової міграції трудових ресурсів за одну кількість праці її ціна у вигляді заробітної плати може коливатись у кілька разів. Це означає, що ринок праці, на відміну ринків товарів і капіталів, характеризується низкою особливостей, що не дозволяє однозначно трактувати ринок праці й відповідно на цій базі будувати моделі державного регулювання зайнятості та системи оплати праці.

Теоретичні витоки такого стану необхідно шукати в історії економічної думки, коли в Смітовську епоху заробітна плата трактувалась як відображення вартості праці і як вартості робочої сили. На можливість органічної єдності в заробітній платі ціни праці і вартості робочої сили ще вказував Д. Рікардо. За допомогою введених ним понять ринкової і природної ціни праці, він розме-

жовує власне ціну праці у вигляді грошей, що формується на ринку, і природну ціну праці, «...яка необхідна, щоб робітники мали можливість існувати і продовжувати свій рід...Здатність робітника утримувати себе і сім'ю так, щоб кількість робітників не зменшувалась, залежить не від кількості грошей, які він отримує у вигляді заробітної плати, а від кількості їжі, предметів життєвої необхідності і комфорту, що стали для нього насущними у силу звички...» [2, с. 52]. В той же час ринкова ціна праці, на думку Д. Рікардо, є «...та ціна, яка дійсно платиться за неї в силу природної дії відношення пропозиції до попиту;...» [2, с. 54]. Д. Рікардо робить висновок, що «з поступовим рухом суспільства, з кожним збільшенням його капіталу, ринкова ціна праці буде підвищуватися; але стійкість цього підвищення буде залежати від того, чи підвищилась також і природна ціна праці». Але природна ціна праці «залежить від культури і звичаїв народу» [2, с. 55—56]. По суті, Д. Рікардо заклав теоретичні підвалини взаємозалежності величини заробітної плати не тільки від кількості та якості праці, її ціни на ринку, а й від панування в суспільстві людських цінностей по відношенню до оцінки ролі та значимості праці в суспільстві.

Рікардо відстоював тезу стосовно абсолютної ролі ринку у визначенні величини заробітної плати в суспільстві як ціни праці та вартості життєво необхідних засобів існування, що надало можливість Марксу пізніше конкретизувати заробітну плату як вираження вартості робочої сили. Головним здобутком вчення класиків політичної економії про роль праці в розвитку суспільства стала беззаперечна аргументація функціональної взаємозалежності заробітної плати від величини кількості та якості праці, що на кілька століть створило мотиваційний механізм підвищення продуктивності праці, а значить і прогресу суспільства. Крім того, привязка мінімальної заробітної плати до мінімальних засобів існування людини заклали теоретичні основи руху цивілізації до суспільного добробуту. Відстоюючи працю, як основне джерело багатства, Рікардо запропонував у загальних контурах механізм обчислення доходу через суму доданих вартостей, що через півтора століття дозволило економістам обґрунтувати один із методів обчислення ВВП у системі національних рахунків.

Наступним революційним кроком у розвитку економічної науки та оцінки ролі факторів виробництва (землі, капіталу і праці) стала маржиналістська революція. Теорії граничної продуктивності передувала теорія граничної корисності, представниками якої були К. Менгер, У. Ст. Джевонс, Є. Бем-Баверк, Ф. Візер, Л. Вальрас та інші. Ці вчені одночасно висунули концепцію, відмінну

від постулатів класичної школи, згідно якої вартість базується на граничній корисності продукції, що отримала назву в історії економічної думки як «маржиналізм» («граничний»). Представник теорії граничної продуктивності американський економіст Дж. Б. Кларк розглядав граничну продуктивність праці як граничну ціну праці у вигляді заробітної плати, тоді як гранична продуктивність капіталу — ціна послуг капітальних благ (рентних платежів). «Для розуміння плану, — зауважує Дж. Б. Кларк стосовно своєї книги «Розподіл багатства», — по якому побудована ця книга, необхідно зазначити, що принцип граничної (final) продуктивності, який, як ми стверджуємо, лежить в основі закону заробітної плати і проценту, може бути викладений у кількох словах» [3, с. 20].

Кларк стверджував, що заробітна плата дорівнює «продукту праці», під яким він розумів продукт, що вироблений «граничним робітником», а різницю між «взагалі продуктом промисловості» та «продуктом» праці він називав «продуктом капіталу», що привласнюється власниками капіталу. Функціональний аналіз оптимальності поєднання факторів виробництва на мікрорівні, на рівні фірми є значним дійсним теоретичним вкладом Дж. Б. Кларка в економічну теорію. Завдяки теорії граничної продуктивності була побудована модель граничного використання факторів виробництва на підприємстві, що дозволило підняти ефективність господарювання на мікрорівні. В данному випадку мова може йти лише про функціональне співвідношення кількісних величин з точки зору досягнення найбільшої віддачі, що стосується якісних характеристик, то Кларк відповіді не дав. «Теорія визначення заробітної плати в умовах вільного ринку, — писав в роботі «Теорія заробітної плати» Дж.Хікс, — це просто окремий випадок загальної теорії вартості» [4, с. 1].

Відзначимо, що теорія граничної корисності та граничної продуктивності зіграла свою позитивну спонукаючу роль в економічній науці в плані деталізації суб'єктивних факторів, що впливають на відхилення ціни товару від його вартості. На наш погляд, цінність товару не може бути нижчою від суспільних витрат, так як за таких умов товар просто не буде виготовлятися. Тому слушною є думка А. Гриценка, згідно якої «...трудова детермінанта залишається деяким базисним обмежувачем, який завжди дається взнаки, коли люди починають ігнорувати обмеження. Відповідно, і трудова теорія вартості стає глибинною основою, яка в міру проходження до постіндустріального суспільства дедалі менш точно описує конкретні економічні реалії. Панівного значення набуває маржиналізм» [5, с. 75].

Спроби синтезувати елементи теорії трудової вартості і теорії граничної корисності все більше набуває ваги в ХХ столітті серед таких економістів, як А. Маршалл, М. Туган-Барановський, А. Пігу, П. Самуельсон та інші. «Обидві теорії, — писав М. Туган-Барановський, — що за звичною думкою взаємно виключають одна одну, знаходяться у дійсності в повній гармонії одна з другою. Обидві теорії досліджують різні сторони одного і того ж господарського процесу оцінки. Теорія граничної корисності з'ясовувала суб'єктивні, трудова теорія — об'єктивні чинники господарської цінності» [6, с. 49]. **Застосування методології означеного синтезу до аналізу оцінки ролі праці в розвитку економіки дозволило дійти висновку про існування дуалізму (внутрішньої суперечності) між мінімальною та максильною заробітною платою. Мінімальна заробітна плата визначається відображенням ціни життєво необхідних засобів існування працівника (обгрутовано теоретиками трудової вартості та марксизмом), а максимальна заробітна плата є результатом оціночного судження роботодавця та впливу інституційних чинників у суспільстві на даний момент (обгрутовано теоретиками маржиналізму та інституціоналізму.**

Гранично нижня величина заробітної плати, що дорівнює сумі необхідних життєвих засобів для відтворення вартості робочої сили, є тим граничним рівнем, **за межами якого втрачається гідність праці.** Ніякі форми і системи заробітної плати не принесуть ефекту для продуктивної праці, якщо величина заробітної плати в кінцевому результаті стає такою мізерною, що не забезпечує умови існування, що в кінцевому результаті призводить до втрати стимуляційної функції заробітної плати. Втрачається взаємозв'язок між кількістю і якістю праці і матеріальною винагородою за неї. В системі розподільних відносин порушення закону заробітної плати веде до розбалансування економіки взагалі, так як знижується продуктивність праці, порушується рівновага на ринку між платоспроможним попитом і пропозицією. «Щоб зрозуміти жорсткість заробітної плати, - писав Дж.Хікс, — нам знадобилося припустити, що учасники торгової угоди з приводу заробітної плати володіють деяким «почуттям» нормальних цін, які мало відрізняються (напевно) від цін «справедливих» [7, с. 403]. Далі Дж. Хікс розглядає взаємовплив зміни величини заробітної плати від очікуваної інфляції. Тобто фіксація заробітної плати на відповідному рівні завершується при умові впевненості в стабільності купівельної властивості грошей (стабільності цін).

Доречно нагадати слова А. Маршалла стосовно використання теорії трудової вартості і теорії граничної корисності. «Ми могли б, — писав він, — так само сперечатися про те, чи регулюється вартість корисністю чи витратами виробництва, як і про те, чи різке клаптик паперу верхнє чи нижнє лезо ножниць» [8, с. 31—32]. Двоїстість праці, двоїстість заробітної плати, монополії і т.д. засвідчує наявність в економіці неоднозначності явищ і законів, що створює існування суперечливих теоретичних концепцій. На нашу думку, немає потреби жорстко займати ту чи іншу позицію, тим самим поновлюючи безплідну дискусію, а необхідно лише сприйняти до уваги суперечливість явища і активно його використовувати в економічній політиці.

Сьогодні настала потреба об'єднувати, враховувати, а не відкидати, в процесі економічних досліджень і такі напрямки економічної теорії як інституціональну, теорію господарського порядку В. Ойкена, представників німецької історичної школи, та інші підходи. Усі вони мають право на життя. Завдання дослідника в тому, щоб вірно їх застосувати в аналізі до конкретної господарської ситуації національної економіки, в нашому випадку до аналізу процесу праці.

На початку ХІХ століття Дж.Хікс висуває «теорію промислового конфлікту», згідно якої єдиною неринковою силою підвищення заробітної плати виступає активна діяльність профсоюзів. Висунувши страйк, як основний інструмент регулювання заробітної плати, Дж. Хікс запропонував модель визначення заробітної плати, згідно якої ставки оплати визначаються перетинанням «кривої поступок» підприємців і «кривої супротиву» профсоюзів, що ще використовуються в західних навчальних посібниках. В кінці дослідження він робить цікавий висновок: «Чим тісніші контакти між профспілковими керівниками і підприємцями, тим в більшій степені профсоюзні керівники із агітаторів перетворюються в комерційного посередника» [7, с. 147].

Важливим здобутком економічної теорії та господарської практики є усвідомлення суспільством державного регулювання трудових відносин і, звісно, оплати праці. Перши кроком регулювання державою доходів населення в історії господарювання було створення у Німеччині 1872 року «Спілки соціальної політики». Серед членів цієї спілки були Г. Шмолер, Гнейст, Рошер, К. Кніс, М. Вебер і В. Зомбарт. У вступному слові Г. Шмолер сформулював завдання спілки — як формування для всіх членів спілки певного уявлення про державу, яке б було однаково далеке як від ліберального індивідуалізму, який понад усе ставить

свободу особи, так і від соціалістичного ідеалу держави, яка поглинає особу. Зберігаючи чинну економічну систему, спілка виступала за розвиток фабричного законодавства, наполягала на тому, що держава має дбати про поліпшення виховання й освіти, а також житлові умови робітничого класу.

До 70-х років ХХ століття в економічній науці домінувала думка стосовно значимості профспілок у визначенні величини заробітної плати, а значить і ролі праці в розвитку суспільства. «Рейганоміка» започаткувала процес локалізації ролі профспілок, а значить було практично і теоретично закладено курс на заморожування заробітної плати не тільки в США, а й світі. Постійно та щорічно зростаюча інфляція за умов заморожування заробітної плати знижує рівень реального споживання, а значить й руйнується мотивація до праці та її суспільна роль. Заморожування рівня мінімальної заробітної плати веде, як зазначалося вище, до втрати гідності праці, що актуалізувало прийняття МОП програми «Гідна праця для всіх», яка охоплює наступні елементи: зайнятість, права, захист і діалог. Важливою умовою їх реалізації є формування переконання їх значимості для створення якнайкращих умов для соціального розвитку. Одних лише переконань і закликів недостатньо, необхідна фундаментальна концепція оцінки значимості праці в функціонуванні економікою, яка б «заволоділа масами» та перетворилась у засадний постулат прийняття господарських рішень на різних ієрархічних рівнях управління національною економікою.

Литература

1. *Смит А.* Исследование о природе и причинах Богатства народов. Книга первая. — М., Ось-89.
2. *Рикардо Д.* Начала политической экономии и податного обложения. — М. — Л., 1929.
3. *Дж. Б. Кларк.* Распределение богатства: Пер. А. Бесчинского, Д. Страшунского. — М.: Экономика, 1992.
4. *J.Hicks.* The Theory of Wages. New York, 1963.
5. *Гриценко А.* Маржиналізм і трудова теорія вартості: чи можливий синтез? // Економіка України. — 1996. — № 1.
6. *Туган-Барановский М.* Основы политической экономии: 2-е изд. СПб, 1911. — С. 528.
7. *Хикс Дж.* Стоимость и капитал: Пер. с англ. / Под. ред. Р. М. Энтова. — Изд. группа «Прогресс», 1993. — 540 с.
8. *Маршалл А.* Принципы экономической науки: Пер. с англ. Т. 2. — М.: Прогресс, 1993. — С. 310.

Статтю подано до редакції 22.06.12